

Martin Řeháček je studentem magisterského oboru sociologie na Institutu sociologických studií Fakulty sociálních věd UK.

Recenze / Review

ORIENT JAKO NEGATIVNÍ OBRAZ ZÁPADU

Edward W. Said, *Orientalismus. Západní koncepce Orientu*. Praha, Litomyšl: Paseka 2008 (*Orientalism. Western Conceptions of the Orient*, 1973, přeložila Petra Nagyová).

Barbora Valentová*

Ve svém dnes již klasickém díle *Orientalismus: Západní koncepce Orientu* se literární teoretik a komparatista Edward W. Said snaží upozornit na nemožnost dosažení objektivní reprezentace jakéhokoli fenoménu a význam mocenského aspektu ve vědeckém zkoumání. V knize, která v době svého vydání vyvolala mnoho diskuzí a která patří k dílům, jež výrazně ovlivnily intelektuální a společenské klima poslední čtvrtiny 20. století, popisuje vývoj západního pohledu na Orient od konce 18. století do současnosti.

Saidova práce se dělí na tři kapitoly, z nichž každá je dále rozčleněna do čtyř podčástí. Úvodní kapitola „Šíře Orientalismu“ se zabývá velmi obecně všemi aspekty, které s tématem orientalismu souvisí z hlediska historického, geografického, filosofického i politického, a to od prvopočátku vzniku orientalismu přes jeho významnější praktické úspěchy až po situaci, kdy se „sebejistota orientalismu ocitá na samém vrcholu [, kdy] každé zo-

* Kontakt na autorku: Barbora Valentová, Katedra sociologie, ISS FSV UK, U Kříže 8, 158 00 Praha-Jinonice (bara.valentova@seznam.cz)

becňující tvrzení má status pravdy; každý teoretický seznam orientálních znaků je možné aplikovat na chování orientálců ve skutečném světě“ (63). Druhá kapitola nesoucí název „Orientalistické struktury a restrukturalace“ je víceméně chronologickým popisem vývoje moderního orientalismu, jehož počátek se datuje na konec 18. století, kdy po Napoleonově vpádu do Egypta v roce 1798 začalo území označované jako Orient vzbuzovat velký zájem a začalo být systematictěji zkoumáno. V této kapitole se Said věnuje dílům nejen mnoha významných orientalistů, jakými byli například Edward William Lane, Silvestre de Sacy nebo Ernest Renan, ale také spisovatelů, především Gérarda de Nerval a Gustava Flauberta a upozorňuje na řady prostředků, které v nich k popisu Orientu a jeho charakteristických rysů používali. Třetí kapitola „Orientalismus dnes“ začíná v období kolem roku 1870, tedy na počátku velké koloniální expanze, jež vyvrcholí druhou světovou válkou. V poslední části této kapitoly nazvané „Nejnovější fáze“ Said popisuje „současný intelektuální a společenský kontext orientalismu na půdě Spojených států“ (36), tedy období, kdy Spojené státy americké ve funkci hlavního aktéra světové politiky nahradily Francii a Velkou Británii a převzaly po nich také nadvládu nad Orientem.

Ve své knize se Said na základě analýzy množství textů z oblasti jak vědecké, tak krásné literatury vztahující se k Orientu snaží ukázat, že západní vnímání Orientu nebylo nikdy tak neutrální a objektivní, jak se většinou samo prezentovalo. Postupem času do západního pohledu na Orient vstoupilo velké množství předsudků, generalizujících abstrakcí a představ, které často neměly téměř nic společného se skutečnou realitou života odehrávajícího se na východ od pomyslné hranice rozdělující svět na východní a západní část.

Toto rozdělení na Východ a Západ však Said ani v nejmenším neuznává jako nějakou reálně a objektivně existující skutečnost, ale pouze jako myšlenkovou konstrukci: „Orient není jakýmsi neměnným, přírodním faktem. Neexistuje sám o sobě, právě tak jako Západ. [...] Stejně jako kulturní, i zeměpisné celky – nemluvě o historických – typu, Orientu‘ a,

Západu‘ jsou vytvořeny člověkem“ (15). To samozřejmě nemá znamenat, že by vyobrazení Orientu v textech bylo založeno na představě, jež nijak neodpovídá skutečnosti. Autor upozorňuje spíše na to, že jeho analýza nepřistupuje k fenoménu orientalismu z hlediska toho, jak si orientalismus a Orient vzájemně odpovídají, „ale s důrazem na vnitřní konzistenci orientalismu a jím vytvářených představ o Orientu [...] bez ohledu na jakoukoli shodu (či její absenci) s Orientem, skutečným“ (15). Na tom, jaká byla realita Orientu, totiž příliš nezáleželo. Uchopení a poznání Orientu bylo důležité především proto, aby se západní křesťanská kultura měla možnost vůči někomu vymezit, aby našla svůj protiklad; negativní obraz, který by jí pomohl upevnit vlastní hodnoty na základě rozdílu k hodnotám jiné, cizí kultury. Tento rozdíl však není v žádném případě neutrální, jde o systémový rozdíl mezi „racionálním, rozvinutým, lidským a nadřazeným světem Západu a z normy vybočujícím, zaostalým a obecně podřadným Orientem“ (339). Především na tuto západní nadřazenost, prostupující velkou část výpovědí o Orientu, se snaží Said ve své knize upozornit.

Pojem orientalismus má pro Saida hned několik významů, jež spolu vzájemně souvisejí. Orientalismem je v první řadě chápána určitá akademická tradice, která se Orientem zabývá. Orientalistou je pak vědec, učitel, autor či badatel, který se věnuje Orientu, ať už jde o historika, filologa, sociologa či antropologa. Druhý význam pojmu orientalismus se snaží „postihnout druh myšlení založený na ontologickém a epistemologickém rozlišení mezi, Orientem‘ a [...], Západem“ (12). S tímto významem pak Said spojuje epické i lyrické příběhy, romány, politické projevy a pojednání týkající se Orientu, jeho obyvatel, tradic a dalších specifických rysů. Třetí význam pojmu se dá relativně snadno vymezit i historicky (přelomem 18. a 19. století) a materiálně, jelikož se týká vzniku daného oboru a následně i obecnějšího diskurzu o Orientu v prostředí mocensky ukotvených institucí. V této souvislosti je nutno poznamenat, že pochopení jednotlivých významů pojmu orientalismus usnadňuje českému čtenáři překlad Petry Nagyové, která pro anglický výraz *orientalism*, reprezentující oba

významy, používá ve shodě s českým územím kromě pojmu orientalismus, vyjadřující širší diskurz, pro vědní disciplínu výraz orientalistika, aby je od sebe vzájemně odlišila.

Ve své analýze Said vychází především z myšlenek o úzkém spojení mezi věděním a mocí v moderní společnosti, které francouzský filosof Michel Foucault vyložil ve svých dílech *Archeologie vědění* či *Dohlížet a trestat*. Foucaultovo pojetí diskurzu Saidovi umožňuje chápat orientalismus jako „instituci, jež zkoumá výroky o Orientu, autorizuje názory na něj, popisuje Orient a učí o něm, objasňuje ho a řídí; stručně řečeno, orientalismus je postupem, jímž Západ Orientu vládne, restrukturalizuje jej a spravuje“ (13). Vztah mezi orientalistou a předmětem jeho studia není v žádném případě rovnocenný. Z orientalistických děl je cítit neustále přítomná myšlenka vyřčená Karlem Marxem, již Said použil jako jedno z hlavních mott celé knihy: „Nemohou se sami zastupovat; musí být zastupováni.“ Orientálci se připisuje pouze pasivita a neschopnost aktivně určovat svůj vlastní osud; jsou odkázáni do rukou Evropanů, kteří jediní je mohou osvobodit ze zaostalosti a barbarství tím, že jim (třeba i násilím) vnutí vlastní způsob života. Tato tvrzení se dají snadno pochopit v souvislosti s dalším rozdílem

postulovaným orientalistou vůči orientálci spočívající v tom, že zatímco orientalista píše, orientálec je popisován. U druhého z jmenovaných je předpokládána role pasivního objektu, u prvního naopak schopnost pozorovat, studovat a tak dále. [...] Orientálec je prezentován jako cosi neměnného a stabilního, co je třeba zkoumat a co si dokonce žádá informace o sobě samém. [...] Role jsou jasně rozděleny: existuje zdroj informací (orientálec) a zdroj poznání (orientalista). [...] Vztah mezi oběma je zcela jednoznačně otázkou moci, jež má nesčetné konkrétních podob. (347–348)

Tento přístup je společný téměř všem textům, které Said ve své knize analyzuje. Přes veškerý prostor, který Východu a jeho obyvatelům orientalisté na stránkách svých prací věnovali, je z jejich popisu často cítit když ne nenávisť, tak alespoň opovržení nebo přinejmenším odstup od předmětu jejich zkoumání. Jedinou snahou je přivlastnit si Orient,

cítit se coby Evropan téměř absolutním vládcem orientálních dějin, času a geografie [...], stát se (přinejmenším domnělým) vlastníkem reality, jež se této vládě nijak nevzpírá: to jsou rysy orientalistické vize [...], typicky orientalistického podmanění země nástroji západního vědění a moci. (102–103)

Problematickým se zde však může jevit to, že je z podobného mocenského uchopení Orientu a jeho popisu v abstraktních a negativních generalizacích obviněna v podstatě celá orientalistická tradice. Všechna analyzovaná a citovaná díla tuto představu podporují, nelze se však ubránit myšlence, zda zde nedochází k určitému zkreslení. V doslovu k vydání knihy z roku 1994 Said v reakci na kritiku samotných orientalistů přiznává některým dílům uznání, nadále si však stojí za svými závěry a ostře kritizuje účast některých orientalistů na politických a mocenských procesech.

Saidovi by se dalo jistě vyčítat, že svá tvrzení opírá pouze o nadsazenou interpretaci určitých negativních, rasistických prvků některých literárních děl. Dalo by se také pochybovat o tom, zda se dají stavět na roveň všechny literární žánry od vědeckých prací přes uměleckou literaturu až po proslovy koloniálních úředníků. Jiní by zase mohli namítat, že se Said až příliš soustředí na Araby a islám a opomíjí jiné oblasti, které se k Orientu řadí. Většina těchto námitek se však jeví jako relativně omezená a k některým se Said v doslovu i předmluvě z roku 2003, jež jsou součástí českého vydání, sám vyjadřuje a upřesňuje svá stanoviska. Jak otevřeně přiznává hned v úvodu, jedním z významných důvodů, které vedly k napsání této knihy, byla jeho osobní zkušenost jakožto arabského Palestince žijícího na

Západě, z čehož plyne i výrazné soustředění se na arabskou, potažmo islámskou část Orientu (není to však důvod jediný – narozdíl od jiných částí pod trvalou západní nadvládou představoval pro Evropu islámský Orient v politické i kulturní oblasti nepodcenitelnou konkurenci). Jeho kniha tedy byla psána jako aktivistická a měla být příspěvkem k diskuzi na téma odlišnosti a významu těchto rozdílů mezi Západem a Východem, ne však za cenu záměrného zkreslování výpovědí či zastírání některých významných faktů. Saidova kniha je odsouzením možnosti zcela objektivního poznání a snahy své závěry za objektivní vydávat, jak bylo u orientalistů relativně běžné, a tímto postojem text po svém první vydání významně přispěl k přehodnocení epistemologie západních humanitních a sociálních věd. Je tedy zřejmé, že podobné objektivistické aspirace se Said snaží vyvarovat a že chce poskytnout čtenářům co nejvíce informací, jež by jim umožnily interpretovat si jeho dílo také v kontextu jeho životních zkušeností a postojů, což považuji za jedno z výrazných pozitiv této knihy.

V doslovu si autor neodpouští povzdechnutí nad příliš zjednodušujícím čtením své knihy, a to jak v západní, tak ve východní části světa. Je kritizován, ale i opěvován za to, že celá kniha je obžalobou západní kultury, která znevažuje a ponižuje Orient; jindy mu je (ať už v pozitivním slova smyslu či s výraznou ironií při pohledu na jeho „elitní“ původ) připsána role hlasu utlačovaných příslušníků východních národů, anebo alespoň autora svědectví jejich utrpení. Toto všechno ovšem Said jednoznačně odmítá. Cílem jeho práce bylo poukázání na roli, jakou orientalismus sehrál ve vývoji evropského uvažování o Orientu a jakým dílem přispěl a často posloužil jako ospravedlnění koloniální zahraniční politiky, aniž by se za celou dobu přestal stavět do role objektivního vědeckého poznání reálně existujících faktů. Tímto upozorněním chtěl Said přispět k rozvoji humanistického pohledu na soužití různých kultur. Odmítá Huntingtonův „střet civilizací“ a vyzdvihuje fakt, že kultury jsou heterogenní a nikdy neexistují izolovaně, ale naopak se neustále vzájemně ovlivňují a mísí. Saidovo dílo je vyzdvižením dialogu kultur a překonání dělení podle ras či

etnické příslušnosti a odkazem k obecně lidskému, které však bývá často uvězněno pod nánosem stereotypů našeho vlastního myšlení.

Barbora Valentová je studentkou magisterského oboru sociologie na Institutu sociologických studií Fakulty sociálních věd UK.